

DE NAJAARSEXCURSIË IN 1985 NAAR HET STAPHORSTERVELD

Bert Dijkstra & Piet Bremer

Inleiding

Het najaarsweekend van 7 en 8 september 1985 had als excursiegebied het Staphorsterveld tussen Zwolle en Meppel. Dit gebied wordt aan de westzijde begrensd door Meppelerdiep, Zwarte water, aan de zuidzijde door de Dedemsvaart en gaat naar het oosten over in de lintbebouwing van Staphorst en Rouveen. Oostelijk van deze dorpen liggen de Boswachterij Staphorst, de Leyer hooilanden en het landgoed Dickninge (fig. 1.).

Het Staphorsterveld betreft een open slagenlandschap. Het veen werd in de vroege middeleeuwen verkaveld in smalle lange percelen. Dit patroon is sindsdien behouden gebleven. In dit van oorsprong open veenweidegebied liggen beschermde natuurgebieden bij Meppel (Oude diep, Oude stroom), in de Olde maten, oostelijk van Hasselt ('Stadsgaten') en midden in het 'veld' ('Veerslootslanden'), die alle werden bezocht.

In 1984 is het Staphorsterveld op mossen geïntervieweerd in het kader van de provinciale milieu-inventarisatie. Recent is over dit gebied uitgebreid gepubliceerd (Bremer et al. 1985).

Oude diep

Zuidelijk van Meppel liggen oude rivierbeddingen van de voorganger van het Meppelerdiep (Ae of Zede geheten), die in 1860 werd gekanaliseerd, maar pas na de tweede wereldoorlog werd de bemaling zodanig verbeterd dat aan de overstromingen van de oeverlanden (waaronder het Oude diep) een eind kwam. In het Oude diep en omgeving liggen zandopduikingen welke rivierduinen zijn die ontstaan zijn aan het eind van het pleistoceen (De Roever et al. 1975). Ze worden omgeven door veen, dat sinds de in cultuurname nogal geslonken is (voor het hele Staphorsterveld geldt een daling van meer dan 2 m, Van der Schrier 1975). Vroeger lagen hier blauwgraslanden, zoals in het hele Staphorsterveld. Restanten van dit blauwgrasland komen nog langs de sloten

voor, maar overheersend zijn soorten uit het Dotterverbond (*Calthion palustris*). Te noemen zijn o.a. Kale vrouwenmantel, Koekoeksbloem, Kruiwend zenegroen, en de Grote pimpernel, die hier algemeen zijn.

Het reservaat bestaat grotendeels uit *Calthion*-vegetaties met o.a. veel Tweerijige zegge, Grote ratelaar en naar de droge zandkoppen toe Blauwe zegge. Bovenop deze zandkoppen komt een heischrale vegetatie voor met o.a. Borstelgras, Stijve ogentroost en Blauwe knoop. Dit gebied en/of direkte omgeving was vroeger het leefgebied van de Prachtanjer. Zij is hier voor het laatst in 1905 gevonden en is voor ons land uitgestorven (Westhoff et al. 1970). De moslaag bleek in de *Calthion*-vegetaties de verwachte soorten te bevatten als *Calliergonella cuspidata*, *Climacium dendroides* en *Rhytidiadelphus squarrosus*. *Climacium* is trouwens in het hele Staphorsterveld algemeen aan slootkanten. Een klein wilgenbosje bleek rijker dan de uitgestrekte schraallandvegetaties met o.a. *Orthotrichum* en *Ulot*a.

Oude stroom

Deze voormalige bedding van de voorganger van het Mepelerdiep bleek begroeid met tamelijk eutrofe moeras- en graslandvegetaties. Een opgaande singel aan de rand van de Oude stroom leverde nog de meeste mossen op, waarvan alleen *Isoetecium myosuroides* noemenswaardig is.

Stadsgaten bij Hasselt

Dit gebied werd door twee excursies bezocht. In de 18^e en 19^e eeuw werd hier veen gegraven waardoor langwerpige petgaten ontstonden. Deze zijn sindsdien verland. Open water komt niet meer voor. De trilvenen die hier enkele tientallen jaren geleden veel voorkwamen zijn als gevolg van successie (en gestuurd door beheersingrepen) overgegaan in blauwgrasland, soortenarm schraalland (met veel *Polytrichum commune*), maar ook in elzenbroek en wilgenbroekbos.

Een aantal typische trilveensoorten zoals Slank wollegras, en *Sturmia*, die Kleuver (1975) hier nog vaststelde zijn dan ook verdwenen. Toch bleken met name in het zuidelijk van de Dedemsvaart gelegen gedeelte nog resten trilveen

voor te komen. In een blauwgrasland liggen nog enkele aren waar diverse mossen uit het trilveen voorkomen, zoals *Sphagnum subnitens*, *Campylium stellatum* en *Parnassia*!

De grootste verrassing bleek een slootje door een schraal-land in het zuidelijk gedeelte met veel Scorpioenmos (*Scorpidium scorpioides*), Goudmos (*Campylium stellatum*), *Riccardia multifida*, naast Klein- en Plat blaasjeskruid. Aan paddestoelen leverde dit terreingedeelte een witte naar anijs ruikende trechterzwam op; *Clitocybe albofragrans* (det.C.den Held). Pas recent wordt zij als zodanig in ons land herkend (Kuijper 1981).

Het middengedeelte van de Stadsgaten bestaat plaatselijk vooral uit wilgenbroekbos, dat ook elders in het gebied goed vertegenwoordigd is. Dit dichte broekbos leverde op meerdere plaatsen *Brachythecium reflexum* op, terwijl op scheef tot horizontaal liggen wilgentakken *Ulota crispa* en diverse soorten *Orthotrichum* werden gevonden.

Olde maten

Vroeger was dit een open slagenlandschap. Door het achterwege blijven van het graven naar veen en het slootonderhoud zijn de vroegere trekgraten nu grotendeels verland en ontstond rietland, wilgen- en elzenopslag. Het is nu een gesloten landschap bestaande uit smalle hooilanden, met aan weerszijden van de lange percelen stroken riet, ruigte op enkele plaatsen nog open water en bebossing. Op de overgang van grasland naar rietland vinden we smalle strookjes blauwgrasland met Blauwe zegge, Moerasviooltje, Kruipganzerik en Tormentil, maar ook Stijf struisriet kunnen we hier tegenkomen.

Van de Olde maten is een gedeelte in beheer bij Staatsbosbeheer. De verlande trekgraten en rietlanden zijn zodanig verzuurd dat er plaatselijk veel veenmossen voorkomen. In de Olde maten komen vooral *Sphagnum squarrosum* en *S. fimbriatum* veel voor. In mindere mate zijn *Sphagnum palustre* en *S. fallax* gevonden. Beide laatstgenoemde soorten kunnen beschouwd worden als kensoorten voor atmotroof (regenwaterachtig) water (Van Wirdum 1983), hetgeen betekent dat op de desbetreffende vindplaatsen een zekere mate van isolatie zal zijn ten opzichte van de bodem en het omringende water. In de blauwgraslandstrookjes is *Climacium dendroides* de meest opvallende soort.

Vetkampen

Dit geheel uit blauwgrasland bestaande natuurreservaat ligt bij het gemaal Kloosterzijk. Het is erg vochtig en grotendeels begroeid met veenmossen. Opvallend is het massaal voorkomen van *Sphagnum auriculatum*. Deze soort komt in een 'vergelijkbaar' gebied als de Weerribben maar op één plek voor (Van Wirdum 1983). Op het pleistoceen is deze veenmossoort algemeen in vennetjes. In laagveengebieden is deze soort erg zeldzaam (Dirkse 1985). Van de Vetkampen zijn inventarisatie-gegevens bekend uit 1974 (Van Melick & Bremer 1985). Bij een vergelijking van de gegevens blijkt dat er in 1974 nog een aantal trilveensoorten voorkwamen (kensoorten uit de litho-atmotrofe (grondwater-regenwater) contactzone) die nu niet meer gevonden zijn. Soorten als *Calliargon giganteum*, *Fissidens adianthioides*, *Campylium polygamum* zijn nu niet meer gevonden. Het wijst er op dat de invloed van grondwater verminderd is en hangt mogelijk ook samen met de successie.

Veerslootslanden

Dit reservaat bestaat uit een verwaarloosde eendenkooi met omringend zeer fraai blauwgrasland. Zowel droog, schraal blauwgrasland met Borstelgras en Liggend walstro, als nat blauwgrasland met Blauwe-, Blonde-, Lage- en Knotszegge is aanwezig. Op kleine oppervlakten zijn trilveenvegetaties aanwezig. *Calliargon giganteum*, *Bryum pseudotriquetrum*, *Campylium stellatum*, *Drepanocladus revolvens*, *Fissidens adianthioides* en *Campylium polygamum* komen hier voor. Bijna alle bovengenoemde trilveensoorten zijn kensoorten van de contactzone tussen lithotroof (grondwaterachtig) en atmotroof (regenwaterachtig) water (Van Wirdum 1983). Opvallend is het ontbreken van veenmossen in de Veerslootslanden. Het ontbreken hier en juist voorkomen van verschillende veenmossen in de overige reservaten doet veronderstellen dat de mate van verzuring in de Veerslootslanden minder vergevoerd is dan in de overige reservaten. Een andere grote bijzonderheid in het gebied is *Drepanocladus lycopodioides*. Van Wirdum (1983) noemt deze soort zeer zeldzaam in de Weerribben.

De oude eendenkooi (Kloosterkooi) bestaat grotendeels

uit opgaand elzen- en essenbos met hier en daar oude eiken. De ondergroei bestaat voor een deel uit brandnetels. Epifytisch zijn o.a. gevonden *Frullania dilatata* en *Neckera complanata*.

Boswachterij Staphorst

Op de tweede excursiedag werd de Boswachterij Staphorst bezocht. Tot in de dertiger jaren lagen hier uitgestrekte heidevelden met verspreid vennetjes. Van 1935 t/m 1939 werd dit 930 ha grote bos aangeplant op grotendeels veldpodsolgrond. Tot de aangeplante soorten behoren vooral Fijnspar, Lariks, Amerikaanse eik, Zomereik en Den. Naaldhout overheerst in de boswachterij. Tijdens de excursie ging de aandacht vooral uit naar de diverse vennetjes. De grote verrassing bleek de 'oude vijver' bij de brandtoren. Deze in de dertiger jaren handmatig gegraven plas wordt gevoed met grondwater, wat verzuring van de plas tengaat. Dit in tegenstelling tot de overige vennetjes die alleen met zuur regenwater worden gevoed. De vegetatie van de oeverstrook bleek erg interessant te zijn met vegetaties uit het Oeverkruidverbond (*Littorellion*), met naast Oeverkruid, soorten als Lage zegge, Dwergglas, Kleine zonnedauw en in het water Veelbloemige waterbies. Deze zone bleek ook zeer interessant te zijn voor mossen. Soorten als *Campylium polygamum*, *C. stellatum*, *Fossombronnia foveolata*, *Preissia quadrata* en het zeer zeldzame *Cephaloziella stellulifera* (waarschijnlijk vierde vondst in Nederland) kwamen veel voor. Het omringende gebied bestaat uit vochtige en droge heide.

Een geheel andere situatie doet zich voor in het noordelijkste ven van de boswachterij, te Koolhaar. In dit ven heeft zich langs de zuidrand een breed trilveen ontwikkeld met veenmossen (o.a. *Sphagnum auriculatum* en *S. cuspidatum*), aan elkaar geweven door Veenbes en Veenpluis. Tussen het veenmos groeiden o.a. *Cladopodiella fluitans* en *Drepanocladus fluitans*. In de aangrenzende heide werd *Ptilidium ciliare* en *Lophozia ventricosa* gevonden. In het aangrenzend bos werd een kleine bruine paddestoel verzameld (leg. C. den Held), die later de zeldzame *Agroclype firma*, een soort Leemhoed, bleek te zijn (det. M. Nauta).

Een ander vencomplex, Vierbergen, betrof natte heide

(Dopheide), die via Pijpestro-vegetaties overging in veenputten, waar nog tot in de tweede wereldoorlog veen werd afgegraven door Staphorster boeren. Een vijftal soorten *Sphagnum* werden gevonden, waarvan *S. papillosum* nog de meest bijzondere is, en verder *Gymnocolea inflata* en *Lophozia ventricosa*. Een adder flitste voor de voeten van één van de deelnemers weg.

In de boswachterij liggen verspreid Lariksofstanden. Slechts enkele percelen werden nader onderzocht. Gehoopt werd om *Ptilium crista-castrensis*, die op dezelfde standplaatsen in Drenthe hier en daar gevonden is, ook hier aan te treffen. Helaas is dit (nog) niet gebeurd. *Hypnum cupressiforme* en *Pleurozium schreberi* bleken sterk te domineren. Daarnaast werden o.a. *Ptilidium ciliare*, *Dicranum polysetum* en *Brachythecium oedipodium* opgemerkt.

Dickninge

Als laatste excursiepoint werd het landgoed Dickninge bezocht. Het ligt op de overgang van pleistocene zandgronden naar de Reest in de provincie Drenthe. Het bestaat uit loof- en naaldhout en heeft een parkachtig karakter. Het is bij plantenliefhebbers vooral bekend om haar fraaie stinseflora.

Verschillende mossoorten van een droog en zuur milieu werden gevonden. Als grootste bijzonderheid is de vondst van *Brachythecium oedipodium* te noemen.

Literatuur

- Bremer, P., G.J.Gerritsen, T.J.de Kogel & A.J.Dijkstra.
1985. Flora en fauna van het Staphorsterveld en Zwarte water. P.P.D.Overijssel.
- Dirkse, G.M.1985. *Sphagnum* sect.subsecunda in Nederland. R.I.N rapport 85/2.
- Kleuver, J.J.1975. Botanische evaluatie van enkele natuurreservaten in Overijssel. *Gorteria* 7(8): 117-122.
- Kuijper, Th.W.1981. Aantekeningen over *Clitocybe* 2. '*Lepista*' *albofragrans*. *Coolia* 24(3): 68-71.
- Melick, H.van & P.Bremer.1985. Voorjaarsexcursie 'IJsseldelta' 1983. *Buxbaumia* 17: 14-28.
- Roever, P.de, P.A.Riezebos & H.P.M.Stoltenberg.1975. De

verbreiding en de mineralogische samenstelling van rivierduinen en dekzanden ten zuidwesten van Meppel.
Boor en spade 19:86-97.

Schrier, D.M. van der. 1975. Gevolgen van bodemdaling in vroeger eeuwen voor de waterhuishouding in West-Overijssel in het algemeen en in de omgeving van Hasselt in het bijzonder. Versl. en Meded. Overijssels Regt en Gesch. 90: 5-21.

Westhoff, V., P.A. Bakker, C.G. van Leeuwen & E.E. van der Voo 1970. Wilde planten. deel 1.

Wirdum, G. van. 1983. De mosseninventarisatie van de Weerribben. Buxbaumia 14:10-47.

DEELNEMERSLIJST

A. Aptroot, M. van Baaren, J. Bekker, C. Boele, D. Blok, R. Boom, A.J.D. Dijkstra, P. Bremer, R.J. Bijlsma, G. Dirkse, H.J. During, T. Goldhoorn, P. Hovenkamp, C. den Held, M. Jansen, F. Muller, H. van Melick, L. Spier, H. Siebel, A. Touw, A. de Vries, H.C. van Waardenburg, M. Teeuwen, R. Zielman

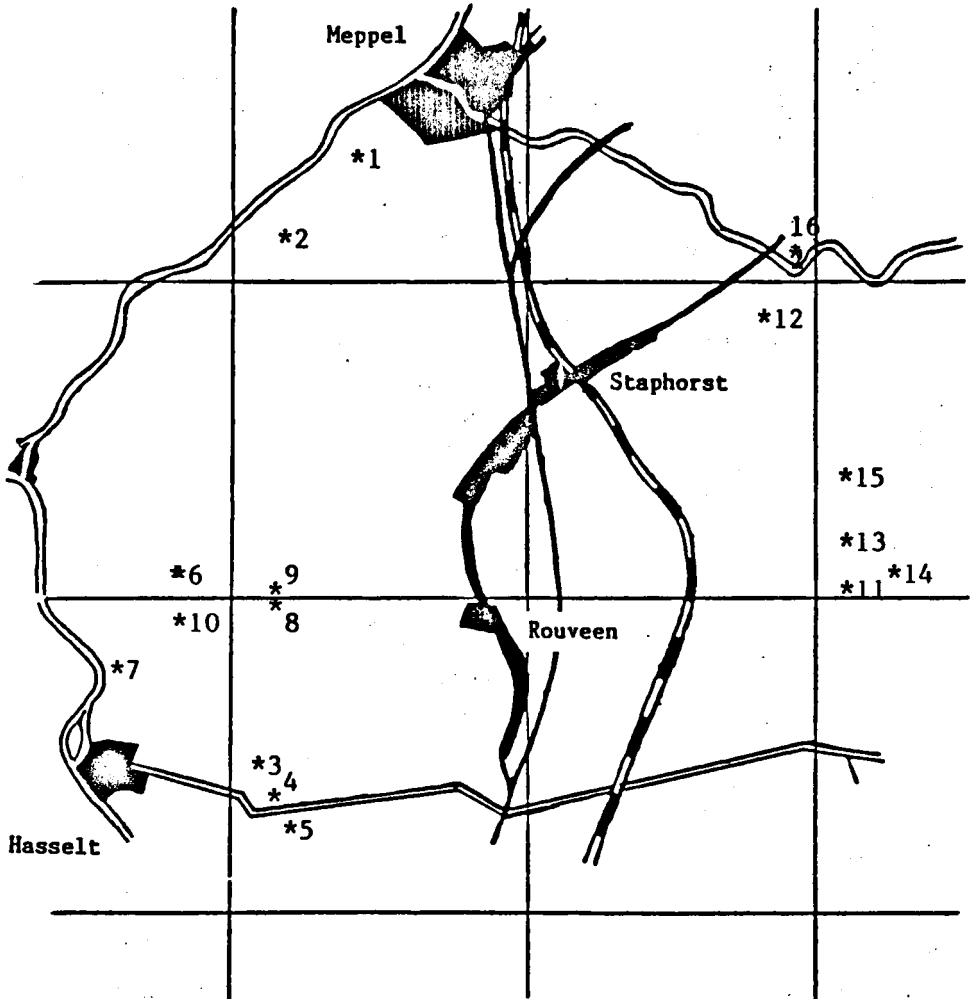
Legenda bij de soortenlijst

De lijst is samengesteld uit opgaven van A. Aptroot, D. Blok, P. Bremer, R.J. Bijlsma, G. Dirkse, H. During, A.J. Dijkstra, H. van Melick, F.M. Muller, A. de Vries en R. Zielman.

Microscopisch gecontroleerde opgaven zijn onderstreept, fertiel materiaal is met een f aangeduid.

VINDPLAATSEN

1. Oude diep; Natuurreservaat op de oeverlanden van het Meppelerdiep. km.hok 21.16.33 en 21.16.43.
2. Oude stroom; natuurreservaat bestaande uit oude rivierbedding van het Meppelerdiep. 21.16.42.
3. Stadsgaten noord; natuurreservaat met schraallanden. 21.36.41:
4. Stadsgaten midden; idem, hokken 21.36.41 en 21.36.42.
5. Stadsgaten zuid; idem, hokken 21.36.51 en 21.36.52.
6. Olde Maten; natuurreservaat en particulier terrein bestaande uit verlandetrek-gaten. 21.55.44, 21.25.54, 21.25.55.
7. Vetkampen; natuurreservaat met blauwgraslanden noordelijk van Hasselt. 21.35.23.
8. Veerslootslanden; natuurreservaat met blauwgrasland en trilveen. 21.26.51, 21.26.52, 21.36.11 en 21.36.12.
9. Kooibos Veerslootslanden; Kloosterkooi met opgaand loofbos. 21.26.51.
10. Zwartewatersklooster; eternieten dak van schuur. 21.35.14.
11. Oude vijver; natuurreservaat bestaande uit gegraven plas met Littorellion-vegetaties. 21.28.511.
12. Koolhaar; natuurreservaat met hoogveen en trilveen. 21.27.15.
13. De Vierbergen; natuurreservaat met heide en vennen. 21.28.41.
14. Boswachterij Staphorst; verspreide Lariks-opstanden. 21.28.
15. Leyer hooilanden; natuurreservaatje met schraalland. 21.28.31.
16. Dickninge; landgoed met opgaand loof- en naaldhout noordelijk van de Reest 21.17.55. en 21.18.51.

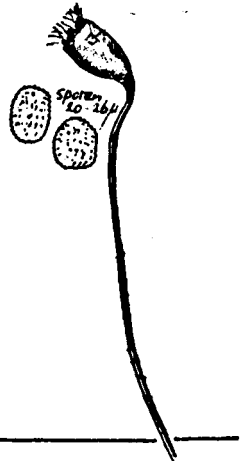
Figuur 1. Ligging van de tijdens excursies bezochte gebieden in het Staphorsterveld, in de Boswachterij Staphorst en bij de Reest.

SOORTENLIJST

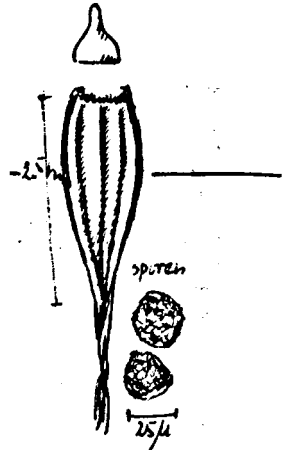
BLADMOSSEN

Amblystegium riparium	1,2,4,8f
A. serpens	1,3,4,8,9,16
Atrichum undulatum	1,2,3,4,6,7,8,11,14,15
Aulacomnium androgynum	3,4,6,12,14
A. palustre	3,4,5,6,7,12,14
Barbula convoluta	16
B. unguiculata	6
Brachythecium albicans	16
B. oedipodium	14f,16f
B. reflexum	3f,4,11
B. rutabulum	1,2,3,4,5,6f,8,9f,12,15,16
B. salebrosum	3,4f,6,8,16
B. velutinum	1,2,3,4,8,16f
Bryum argenteum	2,4,6,16
B. erythrocarpum agg.	11
B. capillare	3,4,16
B. pseudotriquetrum	1,2,3,11,15
B. rubens	6,8
Calliergon cordifolium	1,3,4,6,7,8,15
C. giganteum	3,8
C. stramineum	4,12
Calliergonella cuspidata	1,2,3,4,5,6,7,8,9,11,15
Campylium polygamum	8,11
C. stellatum	5,11
Campylopus flexuosus	3,11,12,14
C. fragilis	4
C. introflexus	3,4,6,11,12,16
C. pyriformis	3,4,6,7,11,12,13,14,16
Ceratodon purpureus	1,2,3,4,5,6,9,12,14,16f
Cirriphyllum piliferum	3,4
Climacium dendroideum	1,2,3,4,5,6,7,8,11,15
Dicranella cerviculata	16f
D. heteromalla	1,3,4,5,6,8,12,114,16f
Dicranoweissia cirrata	1,2,3,4,8,12,16
Dicranum bonjeanii	3,8,9
D. majus	14
D. polysetum	12,14
D. scoparium	1,3,4,5,8,11,13,14,16
D. sc. var. alpestre	12
D. spurium	12
Drepanocladus aduncus	11,12
D. fluitans	1,4,12,13,16
D. lycopodioides	8
D. revolvens	8
Eurhynchium praelongum	1,2,3,4,5,6,8,9,12,14,15,16
E. speciosum	3f
E. striatum	3,4,11
Fissidens adianthoides	8,9,11
Fontinalis antipyretica	8
Funaria hygrometrica	2,6

Herzogiella seligera	<u>16</u>
Homalothecium sericeum	<u>16</u>
Hypnum cupressiforme	<u>1,2,3,4,6,7,8,11,12,14,16f</u>
Hypnum jutlandicum	<u>3,5,7,11,12,13,14</u>
Isopterigium elegans	<u>16</u>
Isothecium myosuroides	<u>2</u>
Leptobryum pyriforme	<u>6,15</u>
Leucobryum glaucum	<u>4,7,8,14,16</u>
Mnium hornum	<u>1,3,4,5,6,7,8,11,12,14,16</u>
Neckera complanata	<u>9</u>
Orthotrichum affine	<u>3,4,8f,9</u>
O. anomalum	<u>9,10</u>
O. diaphanum	<u>3,4</u>
Plagiomnium affine	<u>2,3,5,8</u>
P. ellipticum	<u>3,4,8</u>
P. undulatum	<u>4</u>
Plagiothecium curvifolium	<u>4,11,12f,14,16</u>
P. denticulatum	<u>3f,4f,5,6,7,8,9</u>
P. laetum	<u>1,2,14</u>
P. latebricola	<u>4,8</u>
P. nemorale	<u>4,6,8,9</u>
P. ruthei	<u>3,4,9</u>
P. undulatum	<u>11,14</u>
Pleurozium schreberi	<u>11,12,13,14</u>
Pohlia bulbosa	<u>11</u>
P. nutans	<u>1,3,4,11,12,13f</u>
Polytrichum commune	<u>1,3,4,5,6,7,8,11,12</u>
P. formosum	<u>3,6,12,14,16</u>
P. juniperinum	<u>4,5,13</u>
P. longisetum	<u>1,3,4,7,8,14</u>
P. piliferum	<u>11,12,13</u>
Pseudoscleropodium purum	<u>3,4,5,6,7,8,11,12,14,16</u>
Rhizomnium pseudopunctatum	<u>8</u>
R. punctatum	<u>3,4,6,8,11</u>
Rhynchostegium confertum	<u>16</u>
Rhytidiadelphus squarrosus	<u>1,3,4,5,6,7,8,11,16</u>
Scorpidium scorpioides	<u>5</u>
Sphagnum auriculatum	<u>7,12</u>
S. capillifolium	<u>3,7</u>
S. compactum	<u>12,13</u>
S. cuspidatum	<u>12,13</u>
S. fallax	<u>3,4,5,6,12,13</u>
S. fimbriatum	<u>3,4,6,7,12,13</u>
S. flexuosum	<u>3,13</u>
S. palustre	<u>3,4,5,6,7,13</u>
S. papillosum	<u>13</u>
S. rubellum	<u>3,5</u>
S. squarrosus	<u>3,4,5,6,7</u>
S. subnitens	<u>3,4,5,</u>

Tetraphis pellucida	11,16
Tortula calcicolens	<u>10</u>
T. muralis	<u>16</u>
Ulota bruchii	<u>3,4</u>
U. crispa	<u>4</u>

LEVERMOSEN

Aneura pinguis	8, <u>11</u>
Calypogeia fissa	5, <u>6</u> , 7, 12, <u>16</u>
C. muellerana	<u>3, 11, 12, 16</u>
Cephalozia bicuspidata	<u>16</u>
C. connivens	<u>12</u>
Cephaloziella divaricata	<u>12</u>
C. hampeana	<u>11</u> (H.v.M)
C. rubella	<u>11</u>
C. stellulifera	<u>11</u>
Chiloscyphus polyanthos var. pallescens	<u>3, 6, 12</u>
Cladopodiella fluitans	12, 13
Fossombronia foveolata	<u>11f</u>
Frullania dilatata	<u>9</u>
Gymnocolea inflata	<u>13</u>
Jungermannia gracillima	<u>11</u>
Lepidozia reptans	<u>16</u>
Lophocolea bidentata	<u>4, 6, 8</u>
L. heterophylla	<u>3, 4, 6, 8, 11, 12, 14, 16</u>
Lophozia ventricosa	<u>11, 12, 13</u>
Marchantia polymorpha	<u>6, 15, 16</u>
Pallavicinia lyellii	<u>6</u> (G.D)
Pellia endiviifolia	<u>11</u>
P. epiphylla	<u>4, 11, 12, 16</u>
P. neesiana	<u>6, 11</u>
Preissia quadrata	<u>11</u>
Ptilidium ciliare	11, 12, 14
Riccardia chamaedryfolia	8, <u>11</u>
R. incurvata	<u>11</u>
R. multifida	<u>5</u>
Riccia fluitans	<u>8, 9</u>
R. sorocarpa	16